

הגיאוגרפיה הצבאית של הגליל

א. הגיאוגרפיה כגורם צבאי

וכתוצאה מכך החשובים ביותר הם: דרכי התחבורה, דרכי מעבר טבעיים, מחסומי-קרקע, מים וצמחיה.

3. עקרונות המלחמה בימי קדם — כאלה של היום

מוטעית ההנחה הרווחת לעתים שתנאי המלחמה בת זמננו — פרט כמובן לפצצה האטומית והמלחמה האוירית — שונים ביסודם מאלה שבימי קדם; וכתוצאה מכך יש לכפור גם בהנחה-הבת, שכאילו בתקופה הקדומה לא היו מפותחים למדי עקרונות המלחמה והבנת גורמי השטח. נהפוך הוא. כל החומר ההיסטורי שבידינו מוכיח, שצבאות העולם, מימי קדם ועד היום, פעלו לפי אותם העקרונות — וניצלו את תכונות השטח לשם השגת אותן המטרות שפורטו לעיל. לעתים קרובות קרה במלחמת-העצמאות שלנו, שבמטה הכללי הגיעו מברקים ממפקדים, שהודיעו: האויב התבצר על גבעה שה-קואורדינטות שלה הן אלו ואלו; או מברק הדורש — לשם הגנת קוינו — לכבוש עמדה, שהקואורדינטות שלה הן כך וכך — והנה, הוכיח העיין במפה שהנקודות שצויינו היו נקודות כמו תל-אל-פרעה, תל-בית-מרסים, תל-אל-קאצי, וכיר"ב, — שאף בימי קדם היה תפקידם, למעשה, דומה. ידוע הקטע הקלאסי מה"אנלים" של תחותמס הג' המכיל את תיאור מלחמת מגידו, בו מביא הוא את דיוני המטה המצרי, בנוגע לדרך ההתקדמות אל מגידו — ובולט הדבר, עד כמה הביאו קציני-המטה של המלך בחשבון, בשיקוליהם ובחישוביהם, את גורמי השטח והדרכים. הוראות צבאיות קלסיות בדיוקן, נותן משה ליי"ב המרגלים, לפני גסותו לחדור לארץ מדרום, כשהוא דורש מהם להביא ידיעות בנוגע לגיאוגרפיה הצבאית, במובנה הרחב של המלה, של ארץ ישראל.

מאידך גיסא אי-ההתחשבות בגורם השטח הביאה לעתים קרובות מפלות לעמים שונים בימי קדם במלחמות שנתחוללו בארץ-ישראל: החל ממלחמות ישראל וכלה בצלבנים ובתקופות מאוחרות עוד יותר. נזכור את מפלתו הנודעת של סיסרא, ואת הקרב בין צבאות דוד ואבשלום (שמר"ב י"ח) — ויהי שם מלחמה נפוצה על פני כל הארץ וירב

1. גיאוגרפיה צבאית מהי?

הגיאוגרפיה במובן המצומצם היא מדע-השטח. במובנה הרחב יותר, והמודרני, היא מדע-השטח והמתרחש על השטח, המושפע מן תכונות השטח. כך, עדים אנו להתפצלויות-משנה של מדע הגיאוגרפיה: לגיאוגרפיה פוליטית, גיאוגרפיה היסטורית, גיאוגרפיה כלכלית, מדינית, פיזית וכיר"ב. הגיאוגרפיה הצבאית היא ענף ממדע אומנות-האסטר-טגיה — מזה, וממדע-הגיאוגרפיה מזה, התוקר את השטח באשר להשפעתו על תהליכי המלחמה ותוצאותיה — וכן את השפעת הגומלין של המלחמה על הנעשה בשטח.

2. עקרונות המלחמה — וגורמי השטח

מבין 8 עקרונות-המלחמה העקריים הרי העקרונות הבאים: האפתעה, ריכוז-הכוחות וניידות — שהם השלד של כל תכנית מלחמה, בין תוקף פניתי ובין הגנתית — מושפעים ע"י גורם הקרקע והשטח, ולימודו וכמעט שהנב, למעשה, מושתתים עליו. אחת האסכולות החשובות של האסטרטגיה היא האסטרטגיה של הגישה ה"עקיפה", שמגמתה להכריע את המלחמה בשלב האסטרטגי, כך שהקרב עצמו — או שיהיה למיותר בכלל, או שביצועו מובטח יהיה כי יביא את ההכרעה. אסטר-טגיה זו מרחיקה לכת — בקבעה, שהתנועות הראשונות של המהלכים האסטרטגיים מגמתן לחתוך את דרכי תחבורת האויב ולחסום את דרכי נסיגתו — ומעלה את גורם השטח כמעט למקום הראשון במעלה בין הגורמים המשפיעים על מהלך המלחמה; ובתוך גורם השטח מבליטה היא את בעית הכבישים והדרכים. השקפה זאת מסתכמת במימרא הנפוליון-נית הידועה: "כל סודה של אומנות המלחמה טמון ביכולת לההפך לשליט על דרכי התחבורה".

מכל האמור, הרי גורמי הקרקע הטבעיים, וכן אלה, המלאכותיים, שנוצרו ע"י האדם על הקרקע, הם בעלי חשיבות מכרעת הן להתקפה והן להגנה.

* הרצאה בכנוס של "החברה העברית לחקירת ארץ ישראל", בעכו, בחוה"מ סוכות. ראוי לציין כי, בהתאם לתכנית הכנוס הכללית, נעדר מהרצאתו של י. דיין כל ציון למסעות הרומאים בגליל, אשר צויינו במיוחד בהרצאת מ. אביריונה באותו כנוס.

בחוק מהם. תקצר היריעה מלהכיל את העובדות ההיסטוריות השונות המאמתות את ההנחה הנ"ל; אולם אמיתותה תתבלט מלוא ההבלטה, כאשר נעבור לתיאור הגיאוגרפיה הצבאית של הגליל בימי קדם והיום, ולציון של פרשות-קרב מסוימות. אכן, מהראוי לציין כבר כאן, עד כמה העובדה שערי-המבצר והמצודה, וכן עורקי המסע הצבאיים, שבארץ — היו ונשארו כמעט זהים בכל הנוגע למיקומם, בכל תקופה שבתולדותיה — מחזקת חיזוק נוסף את המסקנות הכלליות דלעיל.

ב. הגיאוגרפיה הצבאית של הגליל

היותה לגבי ממלכות הצפון — מזה, ומצרים — מזה, מאז ומתמיד בעיה גיאוגרפית-צבאית, מבחינת דרכי המעבר והגישה שבין הצפון והדרום — מחייבים לבחון את המעברים ועורקי-המסע של הגליל משתי בחינות:

(א) מעברי הגליל שנוצלו בעיקרם למעבר דרכו, כשהתכלית — כיבוש חלקי הארץ האחרים.

(ב) המעברים בגליל, שנוצלו לתפקידי כבוש, או הגנתו של הגליל גופו.

הסוג הראשון: המעברים על פני הגליל, אשר שימשו לחדירה לפנים הארץ.

1. ניצולה של שפלת החוף לתנועה מן הצפון לדרום, היה מועט יחסית בהיסטוריה הצבאית

— וזאת מסיבה כפולה: (א) בדרך כלל, גרמו טעמים כלכליים, פוליטיים וצבאיים לכך, ששוכני

ארץ הלבנון רק לעתים רחוקות שאפו להתפשטות דרומה, לארץ ולמצרים — ולכן נוצלה דרך זו, למעשה, בעיקר ע"י עמים שכבשו את הלבנון,

ולא ע"י שוכניהם הקבועים של גבולות הארץ.

(ב) נסיון לניצול הדרך הזאת — עם המעבר הצר שבה ע"י ראש הנקרה, וההכרח בכיבוש מבצר החוף הגדול עכו — היה בו, מבלי שליטה קודמת על הגליל עצמו, משום סכון רב ביותר.

2. המעבר בגבול הצפוני. דרך הרכי

סים והמשטחים עיון-קדש — הנה קשה, בגלל רוכסי הגליל העליון ועם זאת אינה הכרחית —

באם המטרה אינה כבוש ישיר של הגליל עצמו. ולכן — כמעט ולא נוצלה לשם מעבר, לחדירה לארץ בכללה. לעומת זאת, הרי תפקידה היה מכריע

במפת המבנה הפיזי של הגליל (עמ' 16) לפי אב אב.

היער לאכל בעם מאשר אכלה החרב. דוגמה נוספת, המראה על ניצול תנאי השטח להגנה, הנה מאלפת אף היא: בנסיגות הראשונים של פלישת הערבים לארץ, לפני כבושה על ידם — הציפו הביזנטים את סביבות בית-שאן, כאמצעי הגנה; פתרון המעורר ודאי באנשי עמק בית-שאן היום; אסוציאציות מענינות. ועוד דוגמה: בן הדד הארמי, שצר על שומרון, נוחל תבוסה. המטה הצבאי של ארם מנמק בדריח הצבאי שלו את המפלה ואומר (מלכים א' כ' 23); „אלהי הרים אלהיהם, על כן חזקו ממנו; ואולם נלחם אתם במישור, אם לא

1. תיאור כללי — קוי המבנה הפיזי

בחתך ממערב למזרח — דומה לגליל — במבנהו הכללי, למרכז הארץ: שפלת-החוף — הרים —

ובקעת-הירדן. גבולותיו: מצפון — נהר הליטניס, והשלוחות הדרומיות של הרי הלבנון; מצפון-

מזרח וממזרח — שלוחות החרמון, בקעת הירדן על אגמיה — ומורדות הבשן; מדרום-מזרח ומדרום —

עמקי בית-שאן ויזרעל. הגבולות הפוליטיים שב-צפון כיום — שנבעו מתוצאות המ"מ האנגלי-

הצרפתי לאחר מלחמת-העולם הראשונה — פגעה במקצת, בהנחות הנ"ל באופן מלאכותי בכמה שטחים,

וביחוד בצפון-מערבו של הגליל.

שטח הגליל המרכזי-עליון — שונה אמנם במידה מסוימת מרכסי מרכז הארץ מבחינה חשובה

אחת — שהשפעתה נכרת היתה על המלחמות בכל התקופות: רכסי פרשות-המים של הרי הגליל הנם

כפולים: ממזרח — רכסי קדש-גפתלי וצפת; ובמרכז — רכסי הג'רמאק על שלוחותיו.

מדרונות הרכס המזרחי תלולים ביותר, הן למזרח והן למערב; ואלו מדרונות הרכס המערבי תלולים

ביותר מזרחה ודרומה, ולעומת זאת נשפ-עים הם בהדרגות יחסית לעבר שפלת-החוף. יצויין,

כי רכס זה הוא הגבוה ביותר בארץ. רכסי ההרים בגליל התחתון — שהם נמוכים יותר — משוסעים

איש מרעהו ע"י בקעות רחבות-ידיים — המשתרעות ברובן בכיוון מזרח-מערב, ובמעוטן — בכיוונים

אחרים; ועקב כך היוו הבקעות הללו שטחי-מעבר נוחים בין חלקי הגליל השונים: ממערב למזרח, ומצפון לדרום.

2. המעברים הטבעיים בארץ

המבנה הפיזי של הגליל מחד¹, העובדה שא"י

— כפי הנראה — שעה שהמגי-
מות היו להשתלט על הגליל
עצמו.

111. צפון מזרח הג-
ליל ומזרחו — כאן עברו
שלוש דרכי-המעבר העקריים
הבין-ארציים הצבאיים:
— לצבאות שבאו מדרום, ופני-
הם לסוריה וללבנון — ולאלה
שבאו מצפון, ומגמתם א"י בכ-
ללותה, או הארצות שמדרום לה,
אלו היו:

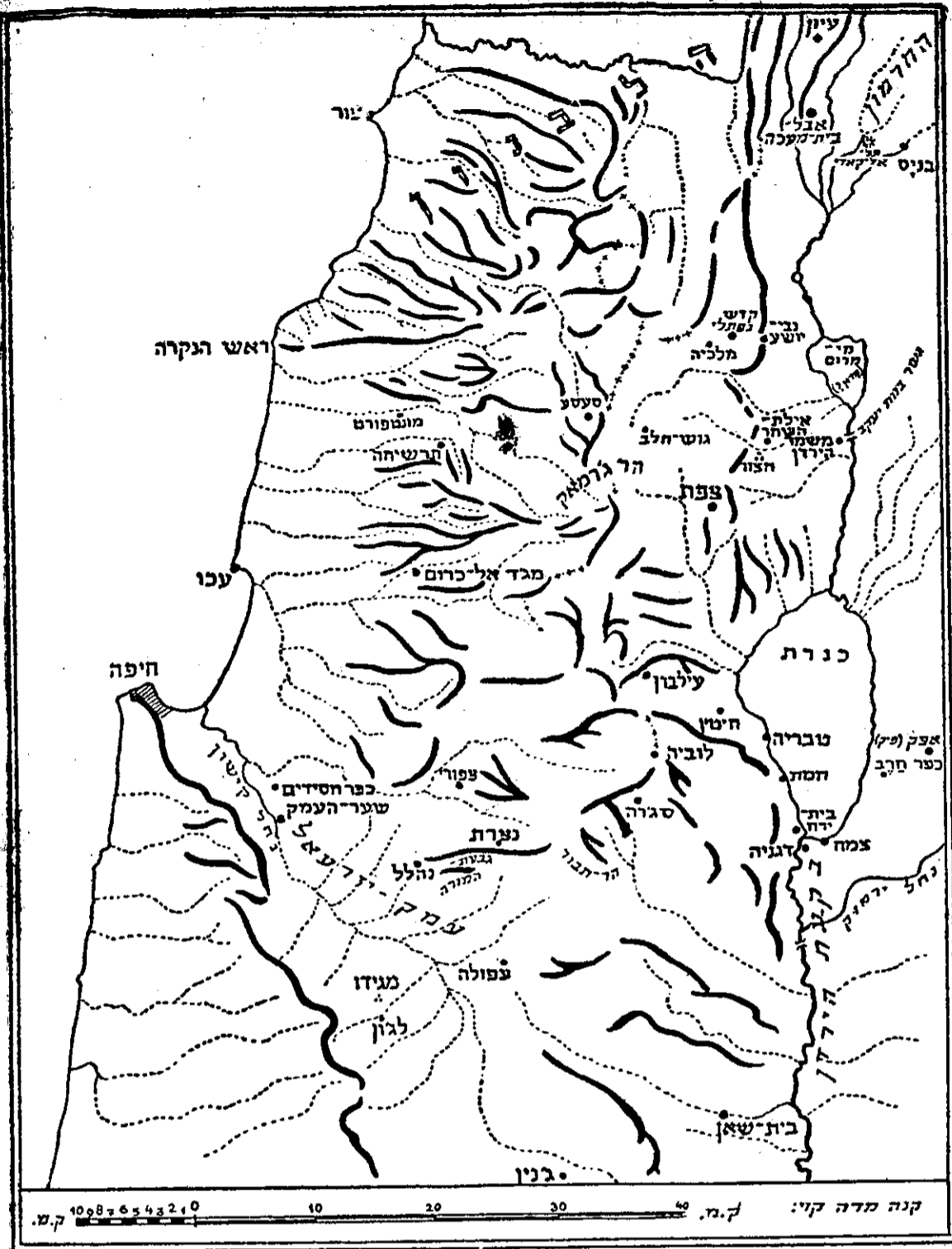
א. הדרך האחת מ-
עיון (מתולה), דרך
אבל בית-מעכה, חצור,
טבריה — ומכאן לעמק בית-
שאן ועמק יזרעאל מחד — ודרך
הגליל התחתון לעבר חיפה, ו-
עמק יזרעאל — מאידך — אמ-
נם ראתה דרך זו, כפי שעוד נ"י
וכח, תנועות צבאיות גדולות,
שמגמתן היתה כבוש הארץ כור-
לה ודרומה לזה. בימי קדם היתה
נודעת חשיבות גדולה עוד יותר
לקטע הצפוני שלה — כיון
שאפשר היה לעבור בה מבלי
ההכרח לכבוש את רוכסי הרי
נפתלי, המתמשכים מעבר אגפה
המערבי; טנח נשק-היריה של
הימים ההם לא הספיק בכדי
למנוע מן ההרים — מניעה יע"י
לה — את המעבר על פני

הדרך הנ"ל (בקטע אבל-בית-מעכה — חצור —
טבריה).

ב) הדרך השניה — האפשרות להמנע בכל זאת,
אף מהסיכון הנ"ל, והקלה יותר לתנועה ומספר
גשריה קטן יותר — היא דרך דמשק — גשר-בנות-
יעקב, המתחברת עם הדרך הנ"ל ליד חצור.

ג) הדרך השלישית — הדרך דמשק — (פיק)
— בית-ירח (דגניה), העוקפת את כל הסכנות הנ"ל
ומוליכה ישירות ללב הארץ: לשפולי הגליל התחתון
ולעמק הירדן.

להלן נדגים את השמושים בורכים הנ"ל במלח-
מות הארץ בימי קדם והיום.

ארץ הגליל: — רכסי ההרים לכווניהם
(לפי מפות ב"גיאוגרפיה של א"י" לאב פ. מ. אבל)

הסוג השני: המעברים ששימשו בעיקר לכי-
בוש הגליל עצמו:

השמוש במעברים הקודמים לכבוש הגליל באופן
ישיר — ולא במגמת מעבר, או במגמה לניתוקו
של הגליל — לא היה תכליתי כיון שחייב עליה
קשה לרכסי הגליל העליון. כבוש הגליל עצמו
מותנה — בהתאם לאופי הריו ומעבריו, כפי שצינו
קודם — בהשתלטות על שני רכסי פרשת-
המים — רכס צפת ורכסי הגרמק. השולט
בהם שולט בגליל. אכן, כאן נתרששו הקרבות
המכריעים בהיסטוריה שהכריעו את גורל
הגליל.

לשם השגת מטרה זו, ניצלו כובשי הגליל מן

הצפון את הדרך עיון-קדש העוברת על רכס הרי נפתלי ומסתעפת דרומה — בין שני הרכסיים ועליהם, והגישה אליה נוחה יחסית גם מן הלבנון וגם מסוריה.

הכובשים מדרום. היו מנצלים את כל המעברי רים של הגליל התחתון — ובראש וראשונה מעברי התבור — לוביה — עילבון וצפונה; וכן את אלו העוברים ממערב למזרח, בבקעות ההפסק הרחבות, השואפים, בסופו של דבר, להגיע לאותו עורק התחבורה המרכזי.

אף התבוננות במפת הכבישים כיום — המבוססת על כבישי ימי-קדם, שפותחו בעיקר ע"י הרומאים — מאמתת את התמונה הכללית שסומנה כאן.

3. גשרים, מצודות, ישובי ספר

מוחשיות נוספת לראיה הנ"ל נותנת מפת הגשרים, ישובי-הספר והמצודות, בכל התקופות. ההבחנה, שצוינה לעיל, בין מעברים לארץ כולה, והמעברים לגליל במיוחד — פותחת כר חדש בפני חוקרי הגיאוגרפיה-ההיסטורית של הגוש, באם יסתמכו על הגיאוגרפיה הצבאית שלו. ישובי-ספר בדרך כלל — וביחוד כאלה, החולשים על דרכי תחבורה — אינם נבנים בתקופות מלחמות, מרצון הכפר עצמו — כי הסכנות שבכך הן גדולות. ועל כן בדיקת הניתונים לגבי המבצרים והכפרים-המבוצרים, שעל דרכי המעבר בתקופות השונות, נותנת מקור נוסף להסקת מסקנות על רשת הממשל והשלטון המרכזי. קיום מבצרים השומרים על גבולות הארץ הכלליים — מראה, שבאותה תקופה שנבנו — קיים שלטון אשר הגנת הארץ בכללה, או שמירת דרכי תחבורתה, היוו בשיקוליו גורם חיוני. מציאותם — מאידך — של מבצרים השומרים על דרכי התחבורה הפנימית של הגליל, מעידה בראש

וראשונה על שלטון גלילי מאוחד אשר רשות מרכזית של הגליל כולו עומדת בראשו. במלים אחרות: אין להניח על הדעת לדוגמא — קיום ישוב כמו חצור, במקום מועד לפורעניות. באם אחד משני התנאים הנ"ל חסרים. בתקופה יותר מאוחרת, מצודות הצלבנים וישוביהם יעידו אף הם על עובדה זו. ישובי-מבצר כבאניס, גשר-בנות-יעקב, מונפורט, וכיו"ב, לא נבנו אלא במתכוונ, ע"י שלטון מרכזי או מחוזי. ישובינו כיום — הם עדות נוספת. כפרי הערבים, הנמצאים בנקודות קריטיות שונות — שלכאורה נראה שלא היה כוח דוחף לבניתם במקומות אלה במאות השנים האחרונות, ושכתוצאה מזיקתם לנקודות כאלו סבלו קשות במלחמות השונות — אף הם, כקודמיהם בתקופות השונות נבנו על ידי שלטון מרכזי. הלא כך כותב ההיסטוריון הערבי הנודע, א-ס-ט-ב-א-ר-י; „יסופר לי... שבכבוש המוסלמים עיר שבקצה הגבול, או שוכנת על שפת הים, שוכנו בה מספר מספיק של מוסלמים". הוא ממשיך לתאר כיצד החליפים השונים הקפידו על ענין זה מאוד. סוד הדבר: ישובי-ספר קבוע ומבוצר משמש ערובה להבטחת הגבולות, יותר מכל גורם אחר. כי נצחון בקרב בלבד — מידת הממש שבו חולפת מהר, באם אין המדיניות הצבאית מנצלת את תכונות הגיאוגרפיה הצבאית — לכיוון התישבותם של אוכלוסי הארץ. אכן, הסתננויות אתניות לאחר נצחונות, כתהליך אטי ומתמיד — היא אחת הסכנות לבטחון המדינה — ולבטחון הגליל במיוחד, כפי שמעידה ההיסטוריה שלו. ובדרך זו ניתן אולי להסביר, למשל את הצורך בכבוש הצבאי של צפון עמק-החולה ע"י בני דן — כמה מאות שנים לאחר שגויי הצפון הוכו באופן מכריע ע"י ישראל בקרב ממלכות צפון.

ג. גורמי הגיאוגרפיה הגלילית בקרבות שבימי קדם ובתקופתנו

בשתי תקופות נוספות בהיסטוריה של ארץ ישראל, בהן נחרץ גורל הארץ למשך מאות שנים אם כי ישראל לא היה המעורב בהן כגורם — מלחמת האיסלאם לכבוש הארץ מידי הביזנטינים, ומלחמות הערבים נגד הצלבנים — נערכו הקרבות המכריעים ביותר בגליל ובסביבתו הקרובה. כך: קרב הירמוק שכתוצאתו נכבשה הארץ ע"י ערבים; מערכת חיטין — אשר בישרה את ראשית

שלוש פעמים בהיסטוריה של עם ישראל הכריע הכוח והביא עמו תקומת עם ישראל בארצו.
(1) כבושי יהושע ושבטי ישראל
(2) מרד החשמונאים
(3) מלחמת השחרור עתה
ובכל שלושת השלבים היוה הגליל את שדה-הקרב של מערכות מכריעות לגורלו הוא ולגורל הארץ כולה.

הסוף של הצלבנים, וחוליכה לקראת כיבוש ירושלים ע"י צלח-אדין, וביטול המלוכה הלטינית, והקרב בשערי עכו וכיבושה — אשר סימלו את סופם, למעשה, של מסעי-הצלב.

אשר להאבקות הנוכחית — הרי היא מתחלקת למעשה ל-4 שלבים שונים:

שלב א'. 1 בדצמבר 1947 — עד סוף מרס 1948 — בו הערבים בני הארץ, וכנופיות חצי-סדירות של הליגה הערבית, תוקפים ומטרידים קשות את ישובינו ומבצעים פעולות חבלה ניכרות בדרכי התחבורה — ובמקרים מסוימים אף מצליחים לנתק חלקי ארץ הכוחות היהודיים מצטיינים בפעולת הגנה ובתגובות: — התגוננות הגבורה של הגליל בפני התקפות ממזרח, צפון ומערב, קרב יחיעם.

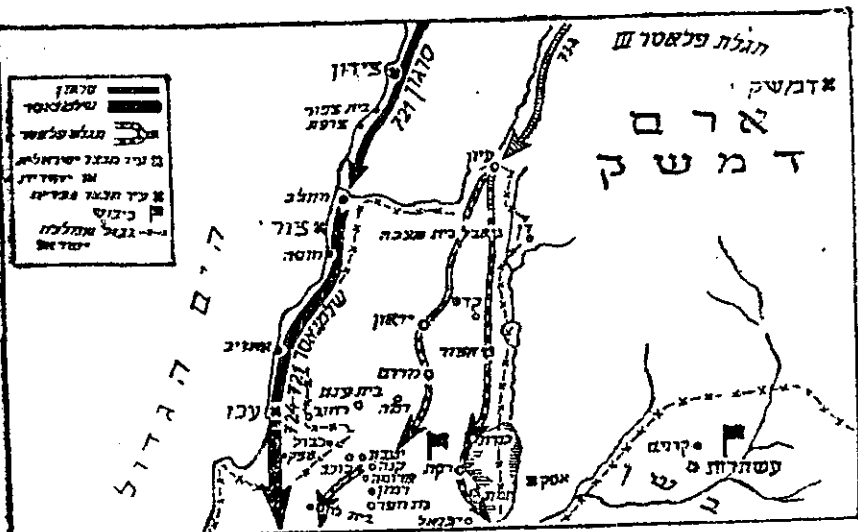
שלב ב'. מסוף מרס ועד מחצית מאי 1948 — תקופת התאזרות הכוחות היהודיים וגידולם, וראשית האופנסיבה היהודית ושברון ערביי הארץ ומתנדבי-התורף: — שחרורה של טבריה, כיבוש צפת, טיהור הגליל המזרחי והמערבי וכיבוש חיפה.

שלב ג'. מ-15 למאי ועד 9 ביולי — מלחמת ההתגוננות והתגובה בפני צבאות ערב: מערכת עמק הירדן, קרבות מלכיה, ההאבקות על משמר הירדן, קרבות מקומיים ביתר חלקי הגליל.

שלב ד'. מאז ועד סוף תקופת פעולת-האיבה — מלחמת התנופה של צבא ישראל, שהצליח בשורת מבצעי-תנופה להכות את צבאות ערב, להניסם ברוב המקומות אל עבר גבולות המדינה, ואף להרחיב את גבולה, ולהביא את המלחמה לידי סיומה בשלב זה: — במבצעי שחרור הגליל התחתון, ומרכזו נצרת; כבוש הגליל המרכזי וטיהור הגליל כולו וחדירה לעבר הלבנון — במסע "חירם".

בחלק הבא של ההרצאה נבדוק את הקרבות הטפוסיים, המדגימים את הגורמים הגיאוגרפיים-הצבאיים — מאלה אשר נתחוללו בצפונה של הארץ, מראשית ההיסטוריה הנודעת ועד היום.

בגליל התחתון) — למלחמה נגד יהושוע. המסופר, כינסו את כל רכבם והתכנסו ליד מירמרוס מקום זה — שהוא נקודת מוצא להבנת הקרב — מוזהה עתה ע"י רוב החוקרים עם סביבת מרון, בעמק שבין רכסי צפת ורכסי הג'רמק. צרופ' גרסטנג, לעומת זה, מוזהה את מרום עם מרון שבסביבות מלכיה. דהיינו — כפי שראינו — בדרך הכניסה לגליל מצד מרג'עיון¹. ואמנם, כרוכים קשיים בזהוים הגליל: (1) כיצד הוניתו מלכי שמרון, אכשף ומדון את עריהם ליהושוע, הבא מדרום — ועלו צפונה, להלחם? (2) כיצד עלה מלך חצור, עם רכבו, לסביבת מרון? ועוד. מאידך אם נקבל את הזיהויים הנ"ל, ובייחוד את זה של מרום-מרון, יתאים הדבר לגישתו האסטרטגית של יהושוע, שהיתה מותנית — בהיותו חסר רכב — ע"י המגמה להעביר את הקרבות אל שטח ההרים, וע"י כך לבהור את השטח הנחלף לו ומתאים לצבאו, בנגוד לכונענים, שרכב-ברזל רב היה להם. האסטרטגיה הזאת של יהושוע — שהיתה ידועה למלכי הצפון — העמידה אותם בפני הברירה: או לתת ליהושוע לכבוש את מרכז הגליל — וע"י כך לאפשר לו להיהפך לאדון הגליל — או להלחם עמו באותו שטח-המרכז, של הגליל גופא. וכך היה: הקרב המכריע הראשון, שהכריע את גורל הגליל, ארע על הציר, הנמתח בשטח שבין צפת, גוש-חלב, סעסע ומלכיה (כפי שמוכח בכיווני הרדיפה שבעקבותיו: צדון — בצפון, משרפות-מים — במערב, והחרמון — בצפון-המזרח), דהיינו, על הציר הגיאוגרפי, החולש על הגליל. דבר זה מתבלט שוב אלפי שנה אחר כך בקרבות

פתחי הפלישה לגליל — במלחמות אשור (הזרוע השמאלית של פלישת תגלת-פלאסר — מכוננת לעומק הארץ; הזרוע הימנית — ללב הגליל)

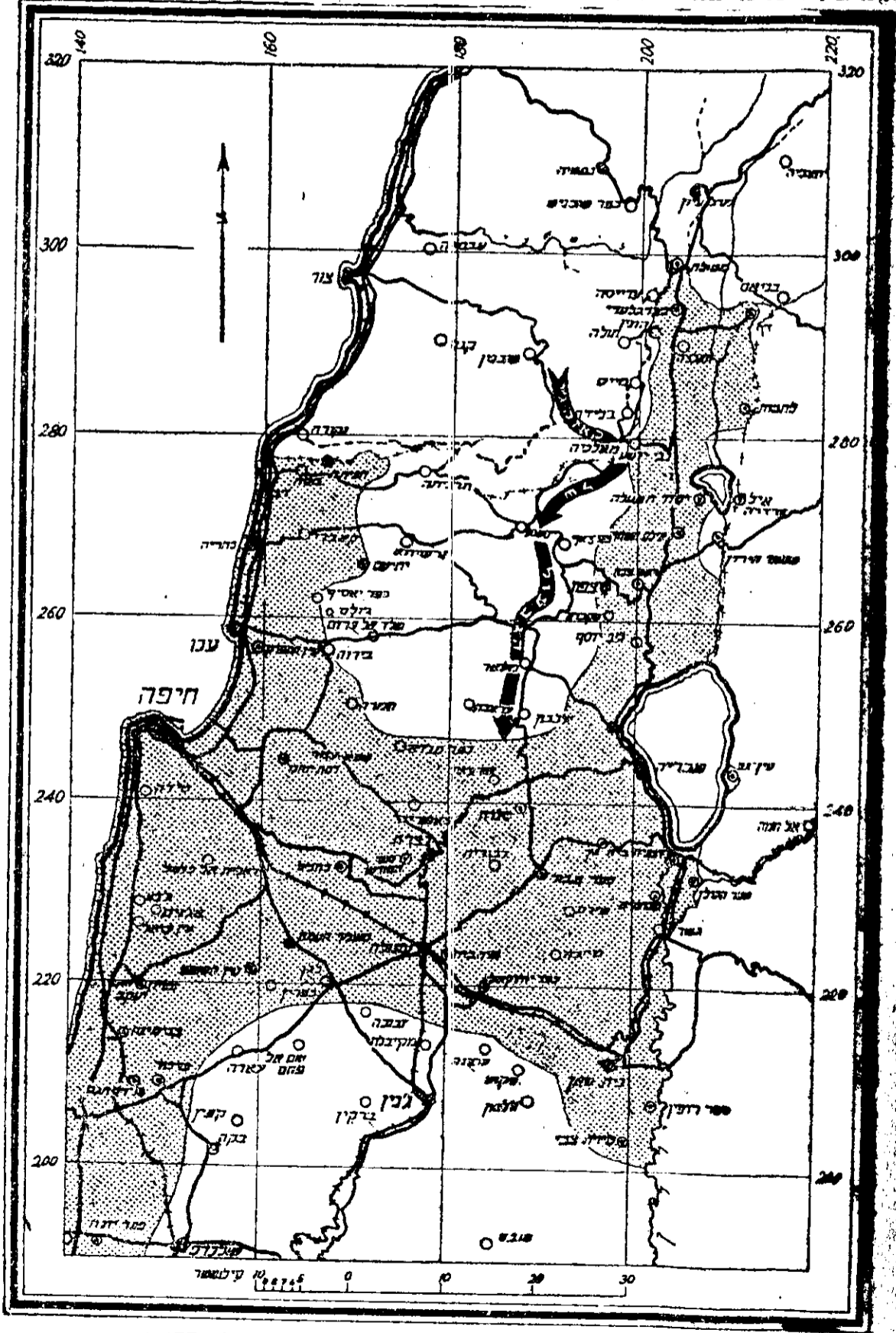
1. הקרב בין יהושוע ליבין, מלך חצור הקרב עם יבין מלך חצור המיוחס לפי התנ"ך ליהושוע בן-נון עצמו, מעורר כמה בעיות טופוגרפיות, בנוגע לפרטים חשובים הכרוכים בו. לפי המסופר, כינס יבין מלך חצור — (היא, לפי דעת רוב החוקרים, תל-אל-קדח, ליד אילת-השחר — התל החולש על צומת הדרכים לצפון ולצפון-המזרח) את מלכי מדון (המוזהה בתל חטין בגליל התחתון), אכשף (אולי תל-הרבג' ע"י שער-העמקים וכפר החסידים) — שמרון (סמוניה, ע"י נהלל — שוב

השחרור שלנו: בכל שלביהם התנהלו הקרבות להש-
 תלטות על הגליל ממש באותם המקומות עצמם.
 בשלב השני של המלחמה — היה המאבק נטוש,
 בינינו ובין קאוקג'י והלבנוניים, על השליטה על
 נבי יושע, מלכיה דומיהן, החולשות על הכניסה
 לגליל מצפון, לעבר לבנו. מלכיה עברה מיד ליד
 ונשארה לבסוף, בשלב הגליל, בידי הערבים.
 ההקבלות המאלפות לקרבות הגליל משתקפות יפה
 בתוך המערכות שבין ישראל, ארם ואשור. בן הוד
 הארמי, במסעו נגד בעשא, בבואו לעזור לאסא מלך

יהודה, מכה „את עיון, ואת דן ואת אבל, ואת כנרות.
 על כל ארץ נפתליי, ובעקבותיו אתר כך, גם תגלת
 פלאסר האשורי פולש לארץ דרך הצפון (מלכים ב'
 ט"ז): „ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת
 ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה
 כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה. מלך אשור התקדם
 בשני ראשים: האחד, לכבוש הגליל הצפוני-
 מרכזי — דרך עיון, מלכיה, קדש, ומשם — דרומה
 ומערבה; והראש השני — דרך אבל וחצור, ומגמתו
 העיקרית כנרת והגלעד (שלא כאותה הסתעפות

משוערת, שמוצאים אנו באטל-
 סים היסטוריים, כשהסתעפות
 מתוארת כבאה מצד החולה ל-
 עבר קדש). כאן ניתנה הוכחה
 נוספת לצורך באותה הבחנה
 בין המעברים בגליל החשובים
 מבחינת הגיאוגרפיה הצבאית
 הכללית של הארץ כולה,
 לבין אלה אשר היוניות מיוחד
 דת לבעית כיבושו או הגנתו של
 הגליל עצמו. המסע האשורי
 הסתעף לעיון: השלוחה שכור-
 נה להשתלטות על הגליל פנתה
 מערבה ודרומה, אל גבעת קדש-
 נפתלי — ואלו זו שהיתה מכור-
 נת לכיבוש עיקר הארץ. פנתה
 לעבר חצור — כדוגמת סרגון,
 סנחריב, שלמנאסר. כובשים אחר
 יים יש ומתקדמים בדרך זהף
 הים — בעקבות כיבושם את
 ערי החוף הכנעניות — צור
 וצידון.

מאיך כיבושה של צפת,
 שהיה אחד המבצעים החשובים
 לגורל הגליל, נתן בידינו את
 הקצה הדרומי של הציר
 המרכזי של הגליל (לצומת קצה
 הצפון שנמצא עדיין בידי הער-
 בים), ומאותו יום היה גורל
 הגליל בידי אותו „קצה“ אשר
 יגלה את הפעילות התוקפנית
 היעילה, ויתקדם דרומה — או
 צפונה. והנה, במבצע חירם,
 בשלב האחרון של המלחמה, כא-
 שר מרבית הגליל המערבי וכן —
 נצרת, היו כבר בידינו, כתוצאת

ה„שק“ של הגליל הפנימי, אשר נמצא בידי קאוקג'י בקיץ-
 סתיו 1948 — וה„גבעול“ (הדרך מלכיה—סג'רה) עליו היה
 „תלוי השק“.

הציון מזרח — מבלי שבהקבלה לכך יבוא גם הציון מערב. וגם כאן נקרא — „וכל הלבנון מזרח השמש מבעל גד תחת חרמון עד לבוא חמת כל יושבי ההר מן הלבנון עד משרפות־מים“ (ועוד אשוב לדון בנקודה זו בהזדמנות אחרת).

2. מלחמת דבורה וברק בסיסרא

התיאור בשופטים (ד—ה) אומר „וימכרם ביד יבין מלך כנען אשר מלך בחצור ושר צבאו סיסרא והוא יושב בחרשת הגויים“. המסורת שבתנ"ך קושרת איפוא, יחד את אותו הקרב, שהחל מסביבות התבור והמשך התפתחותו — על גדות הקישון, ושם פקד בני־ישראל בו היה ברק מקדש שבגליל — ביבין מלך חצור, אם כי לפי תהליכי הכבוש המתוארים בתנ"ך — הרי הקרב המכריע עם יבין אירע זמן ניכר מאד לפני כך, בימי מסעותיו של יהושוע. יש להסיק אולי, כפי שעושים כמה חוקרים, שמשמעות הדבר הוא כי הקרב המיוחס ליהושוע לא התחולל למעשה, אלא בשלב מאוחר בהרבה. ואם אמנם כך הדבר הרי שהיה עלינו לראות בקרב שעליו פקד ברק, מבחינה אסטרטגית, את השלב השני, הנוגע לגליל התחתון להיאבקות שבין ישראל והכנענים.

גם כאן אופייני הדבר, שהאיש שנזעק לקריאת דבורה, ועמד בראש המערכה, היה איש קדש — זה פתח הגליל. גם כאן הוכה הרכב הכנעני, עקב כך שהמפקד הישראלי השכיל לנצל את גורמי הגיאוגרפיה הצבאית: — והפעם ע"י זה שהצליח לתמרן את הרכב הכנעני ולכוונו למקום הנוח לו: אלא שהפעם היה זה לא לעבר ההרים, שאינם נוחים לרכב, כי אם דוקא לעמק — אולם בסביבות אשר בהן הכריעו גורמי הבוץ והביצה. אין ספק, שהקרב הזה מסמן את המאבק על אותה חלקת הגליל החולשת על עורק חשוב אחר, המקשר את הגליל המזרחי עם העמקים, הוא העורק טבריה־עפולה ואין זה ודאי מקרה, שברק ערך צבאו סמוך לתבור, כשעורפו נשען אל עורק זה ומתבסס עליו.

בתולדות הגיאוגרפיה הצבאית של סביבה זאת — תוך מלחמה על עורק התחבורה החיוני העובר בה — אירעו עוד שני קרבות מכריעים: צלח א־דין הכה ביולי 1187 את הצלבנים במערכת חטיין, וע"י כך פתח לפניו את כל הדרך דרומה — והיה זה קרב אשר הביא עמו את קץ המלוכה הלטינית בירושלים. וכמה מאות שנים אחר כך¹ — ושוב בחודש יולי התחולל כאן קרב מכריע בין קאוקג'י

(1) 761 שנה — המער.

מבצעים קודמים, שבוצעו בשלב־המלחמה השלישי — זנקו כוחותינו לעבר תרשיחה על מנת להגיע לעבר סעסע ממערב, ובשלב־יותר מאוחר לעבר מלדת שמגר בין ענת; כנראה הכפר בענה — (על דרך עכו—צפת). אולם הזרוע העיקרית של כוחותינו, שהיא אשר גם היוותה את זרוע־הכרעה, התקדמה ממרון צפונה — ואף הפעם, כבימי יהושוע, הפכו שוב הרי הגליל המרכזי, שאינם המקום האידיאלי לכלי רכב, לזירת המערכה, של חיל־רכ; אלא הפעם צבאותינו הם שהשתמשו באורח נועז ברכב המשוורין — „רכב הברזל“ — ובעזרתו ניצחו את „ממלכות גויי הצפון“. אף הרדיפה אחרי הכוחות המובסים אירעה, ממש באותם השטחים של רדיפתו של יהושוע, בשינויים מסוימים: צפונה, לכוון „צדון רבה“ בדרך מלכיה, כוון הרדיפה העיקרי, ואילו במערב הרדיפה העברית היתה הפעם מעבר משרפות.

אגב, העלאת זכרונות־מלחמה היסטוריים אלה — יש אולי מקום לטפל בנקודה אחת, אשר נשארה עד כה סתומה ותמוהה. „משרפות מים“ — שם שהנו מוזר במקצת — מקובל לזהותו עם תל־משרפה, דרומית לראש הנקרה. השם מוסבר כמקום, שהמים נשרפים בו: מעינות חמים. אולם פירוש זה דחוק ביותר; כי אם גם נניח, שמבחינה לשונית אפשר לפרש כך את השם (וגם זה באופן דחוק) — הרי יפלא, שדוקא אף אחד מהמעינות החמים המפורסמים ביותר של הארץ לא נקראו בשם כזה.

מאידך, בתיאורו של יהושוע על הרדיפה כתוב: „וירדפם עד צדון רבה ועד משרפות מים ועד בקעת מצפה מזרחה“. ז.א., צדון — לצפון, ומשרפות — ממערב. משונה שהתנ"ך מזכיר את הכיוון אך ורק לעבר מזרח. צדון רבה לא היתה זקוקה לציון — כי היתה ידועה ביותר. בקעת מצפה זקוקה לציון — אולם כן הדבר גם לגבי משרפות מים, הנזכרת בתנ"ך רק פעמים, כאן ובעוד מקום בספר יהושוע. אני מציע — מבלי שהיתה לי עדיין הזדמנות נוספת לעיון בספרים הנוגעים בדבר, ובכל הזהירות הראויה — שיש לקרוא את הפסוק: „וירדפם עד צדון רבה ועד משרפות מים ועד בקעת מצפה מזרחה“. ובמקום השני בו נזכר השם הזה (יהושוע י"ג), בתיאור החלק של הארץ שטרם נכבש אז, נאמר: „והארץ הגבלי וכל הלבנון מזרח השמש מבעל גד תחת הר חרמון עד לבוא חמת (כלומר: המדרונות הצפוניים והמזרחיים של הלבנון, והלאה כל יושבי ההר מן הלבנון עד משרפות מים כל צדונים“. גם כאן, בחלק הראשון של המשפט, ישנו

לבין מגיני הגליל, והפעם — בסביבת סג'רה, בקורבה בלתי אמצעית לחטין. שוב על עורק-מסע החוצה את הגליל התחתון, הגם שציר המערכה היה עתה צפון-דרום, עילבון-סג'רה-כפר-תבור — לעומת הציר מזרח-מערב, טבריה-חטין-צפורה, שבימי צלאח-אדין והצלבנים. כוחות ישראל הצליחו בהתגוננותם העיקשת למנוע בעד קאוקגי לחתוך את דרך התחבורה ראש-פינה-טבריה-עפולה, ולנתק ניתוק מוחלט את הגליל-העליון המזרחי משאר הארץ — בנסותם לפעול בתורת הזרוע השניה של המלקחיים הסוריים, אשר הזרוע השמאלית שלהם פעלה מצד משמר הירדן — וכן נמנע ממנו לפרוץ במעבר שבין תבור לגבעת-המורה ולהלום על פני הסדן העיראקי שמדרום לעמק יזרעאל. ע"י כך בוצע גם ריתוקם של קאוקגי וחילו וניתנה האפשרות לכוחותינו, שבאו ממערב, בשלב השני של מבצע "דקל", לכבוש את נצרת וכל המבואות לגליל התחתון ממערב ומדרום-המערב.²

3. מלחמות ישראל בארם ובסוריה של עתה הקרב הראשון — והמכריע — בין ישראל והארמים מתחולל בין הודד עזר הארמי ובני בריתו ובין דוד, שעבר את הירדן לעבר חילם, אשר בבשן מזרחית לכנרת. ארם מוכה, ודוד מצליח לכבוש את דמשק. הקרב בין ישראל ובין דמשק לא במקרה נערך מזרחית מן הכנרת. שטח זה החולש על דרך התעבורה בין הצפון לישראל, הפונה אהר כך מערבה, דרומית לכנרת ומוסיף גם אחר כך בכל תקופת ההיסטוריה להוות נקודת מוקד לקרבות מכריעים.

כמה דורות מאוחר יותר, אחרי מפלת ארם בשערי שומרון שכבר הזכרנוה, ולאחר ריאורגניזציה של צבא ארם, יוצא שוב בן הודד להלחם בישראל.

הלקח הקודם של כשלון הרכב בקרב בהרים היה עתה לעיניו: והפעם התקדם בדרך קוניטרה-אפק-צמח. תכניתו היתה כנראה: להתקדם כל הזמן כאשר מובטח לו עורף מי שורי (משטחי רמת פיק, עמק הירדן, עמק יזרעאל ועמק דותן). והנה אחאב (אשר לפי תעודות חיצוניות יודעים אנו שהיה איש מלחמה ואף לקח חלק חשוב במלחמות גויי-

(2) יש אולי ענין בכך כי אותו ציר ההתקדמות — מסג'רה דרומה שבין תבור לגבעת-המורה, אל תוך עמק יזרעאל המרכזי — שימש קויה-מסע, 150 שנה לפני קאוקגי לשדרתו של הגנרל הצרפתי הנודע קלאבאר, אשר ביצעה מסע עוקף נצרת-סג'רה-עפולה, בהוותה את השלוחה השמאלית של צבא נפוליאון אשר התקיף את המערך התורכי שבשטח לג'ון-עפולה. אלא שמידת הצלחתו (וללא-אפק — כשרונו) של קלאבאר עלו לאין ערוך על אלו של ההרפתקן הסורי. — המער.

הצפון) יוצא לקראתו; המערכה מתלקחת בין אפק (פיק) ובין הירמוק. תיאור הקרב מענין: "ויחנו בני ישראל נגדם משני חשפי עזים ויחנו אלה נוכח אלה שבעת ימים; ויהי ביום השביעי ותקרב המל-חמה ויכו בני ישראל את ארם וינוסו הנותרים אפקה אל העיר". הסתכלות בשטח מוכיחה, ששדה הקרב יכול היה להיות אך ורק במקום אחד — כשאפק היא מזרחה לארמים, ושבין שני המחנות יש מעין מעבר צר יותר. המקום המתאים הוא המעבר שבין אפק לכפר-הארב: הארמים — ליד אפק, במישור, וישראל — ליד כפר-חרב, כשביניהם המעבר הצר יותר, בו עוברת הדרך (ולא כמצויר באטלס ההיסטורי של מייזלר בו מסומן שארם הגיעו עד הירדן). אכן, כשהמערכה נגמרה בתבוסת הארמים, הוכח כי טעו בסוברים כי תמיד: "אלהי הרים ה', ולא אלהי העמקים הוא"...

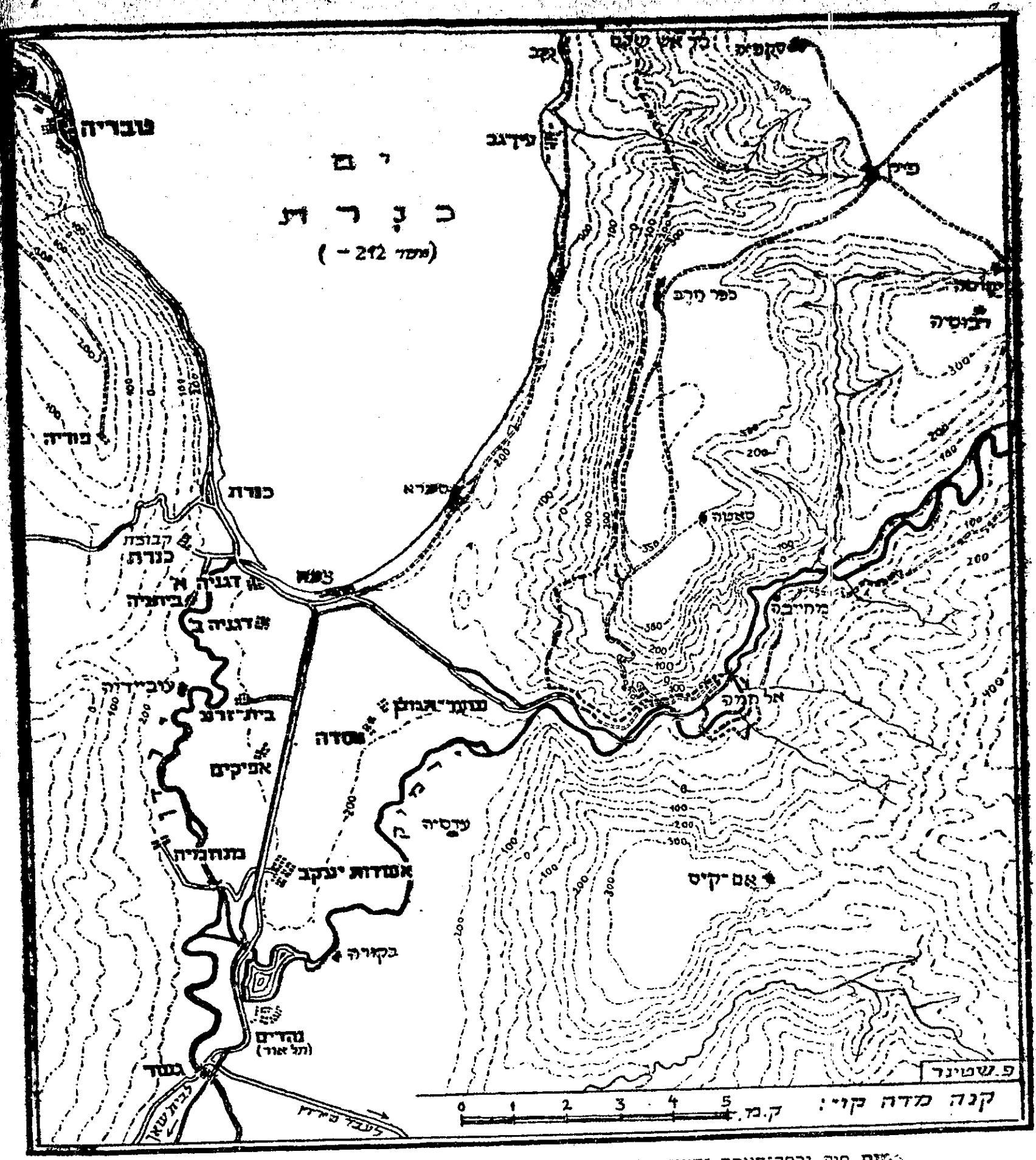
כ-1500 שנה אחר כך (בשנת 336 לסה"נ) — באותה הסביבה, בקירבת הכפר יקוסה (דרומית מזרחית לפיק), ארע הקרב המכריע בין המוסלמים הביזנטינים מהצפון בנסותם למנוע התקדמות נוספת של הערבים. אולם הרקליוס הקיסר ניגף במקום הנ"ל וגורל הארץ נחרץ באותה "מערכת ירמוק".

ועתה שוב, במלחמת השחרור חדרה פלישתם הראשונה של הסורים דרך אפק והמה לעבר הדגניות. גם כך נחרץ גורל החבל בקרב מכריע: בקרבת-הגנה מלא גבורה הובס הגיס הפולש שאותו עורקת-עבורה, כפר חרב-אפיק, משמש מטרה לידיעותינו בעורפו של האויב.

(4) נסיונות החדירה לארץ — וממנה — דרך גשר-בנות-יעקב, אף הם בעלי היסטוריה הנם. נזכיר כאן רק את המקרים הבולטים. מעבר זה היה בעל חשיבות רבה במערכות הראשונות בין צלאח-אדין והצלבנים. בשעת פשיטתו של צלאח-אדין, 1177, הכוהו הצלבנים בזמן המעבר על הירדן, והם בנו שם את מצודת-יעקב, לשמירת המעבר. צלאח-אדין לא יכול היה להשלים עם זאת ולכד אותה ב-1178.

במלחמת העולם שעברה, תוך מסע הרדיפה של הדיביזיה האוסטרלית הרכובה מצבאו של אלנבי, אחר התורכים הנסוגים לעבר דמשק, התבצרו התורכים ליד הגשר. הדיביזיה האוסטרלית חסלה התנגדות זו בצלחה את הנהר דרומית מן הגשר, ובאגפה ע"י כך את ראש הגשר התורכי. והאחרון אחרון, במלחמת השחרור — לאחר שנגפו הסורים ע"י הדגניות — ניסו הם, ואף הצליחו, לחצות את הירדן במעבר זה, אולם נעצרו ע"י כוחות הקטנים

מפת פיק וכפר-חארב ומיצרי ואדי אל חמה — השער לפלישת הארמים, המוסלמים והטורים. (שים לב ל"צואר" הצר של הרמה, בין פיק וכפר חארב)

מנעו בעד פעולה זו מהשיג את מטרתה כפי שעלחה במחשבה תחילה ולא הביאה אלא לידי עצירת הכוחות הסוריים שב"ראש-הגשר" (אותה, הזרוע השמאלית, שהוזכרה אגב ציון קרבות-סגירה עם קאוקג'י), במצב של "תיקו".
 (5) מערכת הגליל המערבית. כבר הזכרנו בתחילה את השיקולים, אשר היה על מצביאי

מהם במספר. כאן התקרבה התקדמותם לעבר אותה מטרה אסטרטגית עתיקת-ההיסטוריה — חצור, שבסמוך לאילת-השחר. במבצע "ברוש", בשלב השלישי של מלחמת-העצמאות — ניסו כוחותינו לחקות את אורח פעולתו של אלנבי — אולם חצו את הירדן צפונית ל"ראש הגשר". קשיים טקטיים שונים, שאין כאן המקום לפרטם,

ביותר — לא רק לגורל עכו עצמה, אלא לגודל הגליל והארץ בכללותם.

בשנת 1291 כבש הסולטן הממלוכי אלאשרף בן קלאון את העיר, לאחר מצור של שנתיים. האבקות זו ותוצאותיה היתה למכת המות האחרונה למלכות הצלבנים בארץ והיא סיימה למעשה את תקופת מסעי הצלב כי בה הוכו סופית ונותקו דרכי הים של הצלבנים. בשנת 1948 כבש צבא ישראל את עכו — וכבוש זה אף הוא היה שלב מכריע במערכת השחרור על הגליל והארץ. רצה הגורל, ובשני המקרים הנ"ל הוכרעה עכו ב־18 לחודש מאי.

הפולשים של האומות השונות להביא בחשבון, בקשר למסעות מלחמה דרך החוף, בגליל המערבי. עמדת המפתח החולשת על דרך זו הגה העיר עכו בה יושבים אנו הערב. תקצר היריעה מלתאר את כל הקרבות שנערכו אי־פעם מסביב לעיר זו: אלה שסופם היה הצלחה, והביאו לידי כיבושה — ואלה שלא זכו לכך. נציין, שבחלק גדול מהם — וביחוד בתקופת הצלבנים — בגלל מצבה הגיאוגרפי של עכו, השתתף הצי של התוקף בהשלמת טבעת המצור והדוקה, וכן בהרעשת העיר. נזכיר כאן במיוחד רק שתי מערכות על עכו, שהיו המכריעות

ד. שילוב שני המדעים-הגיאוגרפיה הצבאית והגיאוגרפיה ההיסטורית

המערכת המדעית-הכללית יתנו בידי אנשי מדע הגיאוגרפיה וההיסטוריה כלי חשוב לעבודתם — לא נהיה עוד עדים לתופעות השכיחות למדי בספרי הגיאוגרפיה ההיסטורית, כשמנסים לשחזר קרבות ימי קדם על סמך מחקרים טופוגרפיים בלבד, מבלי שיובלט הגורם הגיאוגרפי הצבאי המובהק במלוא חשיבותו. הדור החדש של החוקרים בארץ, שהחל להשתמש בשיטות של מחקר מתמזג ומשולב, גיאוגרפי-היסטורי-צבאי, בעשור השנים האחרון כבר העלה תוצאות חשובות למדי בשטח זה — עובדה, המעודדת כלפי העתיד.

כל האמור לעיל פותח אופקים חדשים בפני שני גופי-מדע שיש ביכולתם להעזר זה בזה, ולמעשה — אף לא תהיה עבודתם שלמה אלא אם יעבדו בצותא — כאן, פוריותו של שיתוף הפעולה בין המטה הצבאי והחוקרים העוסקים במדע ההיסטורי-גיאוגרפי של ארץ-ישראל. לימוד שיטתי ומקיף של בעיות הגיאוגרפיה הצבאית של הארץ בימי קדם, יש בו כדי לתת בידי המטה הכללי של הצבא ידיעה מאומתת יותר, יסודית יותר, כתוצאה של נסיון של אלפי שנים בכל הנוגע לגורם השטח במלחמות הארץ, ואילו תוצאות המחקר הנ"ל ושילובו לתוך

אף כי שתי ארצות הגליל קפנות במדת, ומכל עברים הן מוקפות ערי-נבר, בכל זאת עצרו יושביהן בכל המלחמות את האויבים מעלות על הארץ. כי היו הגליליים אנשי-מלחמה מנעוריהם ועצומים במספרם כל הימים, ומעולם לא שלט מורך-לב באנשים ומעולם לא חסרה הארץ גברים (יוצאים לקראת-נשק), כי כולה ארץ דשנה ואדמת-מרעה וגם עצים שונים צומחים בה ועושר תנובת-הארץ מושך גם את לב האנשים הרחוקים מאהבת עבודת-האדמה. וכל הארץ נזרעה בידי יושביה ולא נמצא בה אף חבל שומם אחד, ובגלל ברכת האדמה הטובה ערי-הגליל רבות והמון הכפרים מלאים אדם (מרובים באוכלוסים) וגם מספר יושבי הקטן שבכפרים הוא חמשה-עשר אלף.

(מתוך „מלחמות היהודים“ ליוסף בן מתתיהו)